

MEVLÂNÂ VE MÜZİK

Bayram Ali ÇETİNKAYA*

ÖZET

Mevlânâ, gök cisimlerinin dönüşlerinde çıkardığı sesleri müziğin kaynağı olarak değerlendirir. Onun düşüncesinde, güzel ses âşıkların gıdasıdır.

Mevlânâ eserlerinde saz, davul, zurna, rebâp, kemençe, kudüm, def, tanbur, kopuz ve neyden bahsetmektedir. Mevlânâ için ney, dosttur, sevgilidir, sırdaştır ve panzehirdir.

Anahtar Kelimeler: Mevlânâ, Müzik, Âşıkların gıdası, Ney.

MEWLÂNÂ AND MUSIC

Mewlânâ, considers that the source of music is sounds that the celestial objects give out while turning. In his thought of Mewlânâ the fine voice is the nourishment of lovers.

In his Work Mewlânâ mentions saz, drum, zurna (a kind of pipe), rebâp, kemenche (small violin with three strings), kudum, def, tanbur, kopuz (lute) and nay (a kind of flute). For Mewlânâ, nay is a close friend sweetheart, confidant and antidote.

Key words: Mewlânâ, Music, The Nourishment of lovers, nay.

Dünyadaki en güzel ses, insan sesidir. İslâm camideki müzik icrasını, kilise de olduğu gibi çalgıya değil, insan sesine bırakmıştır. Mevlânâ düşüncesinde müziğin varlığı günümüze kadar tartışma konusu olmuştur. Gerçekte hiçbir müzik aletinin camilere girmemesine karşılık dünyadaki en güzel ses olan insan sesiyle icra edilen müzik bilhassa Cuma ve bayram namazlarında, bayram tekbirlerinde, hatim cemiyetlerinde, mevlitte ve mersiyelerde halkın ruhî ihtiyacına cevap vermiştir.¹

Nitekim Mevlevî semâ'ında okunmak üzere bestelenmiş âyin (mukabele) denen eserler bulunmaktadır. Hakikat arayışındaki mûsiki, semâ'ın rengi, tadı, tuzu ve ahengidir.

* Doç. Dr., Cumhuriyet Ün. İlahiyat Fak. İslâm Felsefesi Öğr. Üyesi, e-mail: bacetinkaya@hotmail.com

¹ Gölpınarlı, *Tasavvuf*, s. 199.

Mevlânâ düşüncesinde müzik aletleri önemli bir yer tutmaktadır. Eserlerinde, Mevlânâ, tespit edebildiğimiz kadarıyla saz, davul, zurna, rebâp, kemençe, kudüm, def, tambur, kopuz ve neyden bahsetmektedir.

I. CENNETTE DİNLENEN NAĞMELER VE MEVLÂNÂ

Mevlânâ da müziğin çıkış noktasını hikmet erbabının (filozofların) anladığı gibi ifade etmeye çalışır. Her ne kadar o, “Hoşa giden bu mûsikî nağmelerini gökyüzünün ve gökyüzünde bulunan yıldızların dönüşünden aldık. Halkın tamburla çaldığı, ağızla söylediği sesler, gökyüzünün dönüşünden çıkan seslerdir.”² sözlerini filozoflara atfederse de, kendisinin de bu düşünceleri benimsediği ifadelerinde hissedilmektedir.

Mü’minlerin müzikle ilgili sözlerine, Mevlânâ, onların ağızından şöyle tercüman olur:

“Cennetin rûhânî tesiri ile bütün çirkin sesler güzelleşir. Biz hepimiz, bütün insanlar, Âdem’in cüz’leriyiz. Biz Cennet’te iken o nağmeleri dinlemişiz. Ruhumuza sindirmişiz. Balçıktan yaratılmamız bizi bir şüpheye düşürdü; ama yine de hatırımızda o nağmelerden, o güzelliklerden bir şeycikler var.”³

Cemîl’in Cennetinde her şeyin güzel olduğu gibi, bed sesler de orada insan ruhunu yücelten seslere dönüşmektedir. Her ne kadar insanoğlu hatırlamasa da ruhu o dayanılmaz tatlılıkta ve güzellikteki sesleri, dünya cehennemine düşmeden, hazzını yaşamıştır.

Mevlânâ mü’minlerin sözlerini devam ettirir:

“Fakat, ... mihnetler toprağı ile yoğrulduktan sonra bu yüksek, bu güzel, bu hafif nağmeler, nereden, nasıl o manevî zevki ve neşeyi verecek?”⁴

Nihayetinde güzel ses dinlemeyi âşıkların gıdasına benzeten Mevlânâ Celaeddin, güzel ve hoş sesleri dinlemede buluşma, kavuşma ve vuslatın hayalini görmektedir. Bu halde ezeldeki ilâhi huzuru ve enfes hitabı hatırlama ve tezekkür zevki bulunmaktadır. Nitekim gönüldeki hayaller, güzel sesle tekâmül eder ve bakılmaya kıyılmayacak derecedeki şekillere kalbolur.⁵

Tabiatta ve varlık alanında her ne varsa insan kulağı onları duyar⁶; ancak nice sesler vardır ki, duyanı görünmeyen âlemlere taşır. Nitekim Mevlânâ’nın deyişiyile “*Seni yücelere, yükseklere çeken her sesi, yücelerden gelen ses olarak bil. Sana hırs veren nefsânî duygunu artıran sesi de, insanı yaralayan kurt sesi bil.*”⁷

² Mevlânâ, *Konularına Göre Açıklamalı Mesnevî Tercümesi*, IV, 437, b. 733-734.

³ Mevlânâ, *Konularına Göre Açıklamalı Mesnevî Tercümesi*, IV, 437-438, b. 735-737.

⁴ Mevlânâ, *Konularına Göre Açıklamalı Mesnevî Tercümesi*, IV, 438, b. 738.

⁵ Mevlânâ, *Konularına Göre Açıklamalı Mesnevî Tercümesi*, IV, 437, b. 742-743.

⁶ Mevlânâ, *Konularına Göre Açıklamalı Mesnevî Tercümesi*, VI, 379, b. 662.

⁷ Mevlânâ, *Konularına Göre Açıklamalı Mesnevî Tercümesi*, II, 414, b. 1958-1959

Misâk ayetinde anlatıldığı üzere⁸, Hakk, ruhlara “*Ben sizin Rabbiniz değil miyim!*” diye nida buyurdu. Sonradan tecessüm edecek bütün ruhlar “*Belâ (evet)*” diye cevap verdiler. İşte bu hitabın manevi hazzının hiçbir zaman yok olmadığını bâki kaldığını söyleyen Mevlânâ, cisimlenen ruh sahiplerinin dünyaya indirildikten sonra ne zaman güzel bir ses işitseler o, ezeldeki Yaratan ile buluşmada geçen konuşmanın lezzetini hatırladıklarını bildirir. Hakikatte müzikten zevk almanın sırrı da ezeldeki ilk vuslatta aranmalıdır.⁹

A. Ruhü Dirilten/Arındıran Ses

Ruhu dirilten, arındıran ve ötelere ötesine götüren güzel ses, Mevlânâ cephesinde her türlü dünyevî nimet ve lütuftan daha kıymetlidir. Öyle bir değerli nemâdır ki bu güzel ses, tıpkı insanı baştan çıkarıp gecelerini gündüzlerine karıştıran bir dilbere benzer. Güzel ses sahibi belki Mevlânâ için ezeldeki hitabın sahibi Semi (Her şeyi işiten)’nin sözleri, insanı dünyada diri tutan, mum gibi aydınlatan bir tesirin kesintisiz devamını sağlamaktadır.¹⁰

Kendisini çoşturup hakikatler âlemine daldırmayan sözü ve sesi değersiz kabul eden Mevlânâ, söz üstâdı olmasına rağmen söyledikleri insanları etkilemiyorsa sükutun daha ehven olduğunu düşünür. Bu bağlamda o, Sevgili’nin sözleriyle çoşmuştur; ancak Sevgili’yi atlı kabul ederken Mevlânâ onun ayağının altındaki tozdan başka bir şey değildir.¹¹

Duyduğu ses Mevlânâ’nın gönül tandırında çınlamakta, yıkık-dökük yüreği heyecandan adeta yerinden fırlayıp raksa başlayacak gibidir.¹² Onun dünyasında müzikten etkilenmeyip de buz gibi kaskatı kesilen, ölüden farksız ve belki de ölüden daha beter bir mertebededir.

Nitekim Mevlânâ’yı müzikle beraber helâl aşk şarabı, ayrılık ateşinde kavurur, pişirir ve kemâlâta ulaştırır.

Gaybın dünyevî hiçbir kıyas kabul etmeyen namütenâhi güzelliği ve estetiği sözlere sığmaz, söz ile ifade edilmez, anlatılamaz, övülmekten ötedir. Binlerce göz de olsa bir o kadar da ödünç alınsa Nurların Nuru’nu görebilmek imkân dahilinde değildir¹³; ancak mekânsızlık mekânının gözleriyle hakikati müşahede etmek, o mekanlara nâil olanlara vaciptir.

B. Dinlemeyi Seven Mevlânâ

Gerçekte Mevlânâ söz ve ses üretmekten ziyade dinleyen olmaya taliptir; zira o, ağızından ballar dökülen sözlerinde şeker tadı olan hatiple tanıştıktan sonra her türlü sese karşı ilgisini kaybetmiştir.¹⁴

⁸ Bkz. A’râf, 172.

⁹ Mevlânâ, *Konularına Göre Açıklamalı Mesnevî Tercümesi*, IV, 436 (580 nolu dipnot).

¹⁰ Mevlânâ, *Dîvân-ı Kebîr*, II, 16-17, b. 162-169.

¹¹ Mevlânâ, *Dîvân-ı Kebîr*, II, 124, b. 1010.

¹² Mevlânâ, *Dîvân-ı Kebîr*, III, 219, b. 2042-2048.

¹³ Mevlânâ, *Dîvân-ı Kebîr*, III, 261-262, b. 2481-2497.

¹⁴ Mevlânâ, *Dîvân-ı Kebîr*, III, 261-262, b. 2481-2497.

Müzik ve nağme tesiri, Mevlânâ'nın gözünde, sahibinin vasfıyla mukayyettir; zira öyle sesler vardır ki, zerrelere oynatıp uçurur; dağ işitse tüm haşmetiyle kalkar, raks etmeye başlar.¹⁵

Dağları bile oynatan nağmeler, Sevgili'nin dilinde Mevlânâ'yı sabahlara kadar uyutmaz; çünkü bu sözler ve sesler, gönül mahallinin mekânlık ettiği yerden gelmektedir; ancak Rumî için buradaki söz ve sesler, çalgıyla harmanlanmış olmalıdır.¹⁶

"Can nağmeleriyle neşelendirin beni, tellerin seslerini duyurun bana" diye seslenen Mevlânâ, güzel ses ve şarkı dinlemeye olan düşkünlüğünü gizlemez:

"Güzel seslerle söyleyin, dinleyeyim; şarkılarınız, duyduğum en güzel en temiz şarkılar."¹⁷

C. Müzik: Gül Bahçesine Açılan Pencere

Hâsılı, Mevlânâ Celâleddin, müziğin gül bahçesine açılmış bir pencere olduğuna inanmakta ve âşıkların gönül kulaklarının hep bu pencerenin başında bulunduğunu söylemektedir.¹⁸

Bu çerçevede Mevlânâ'nın, eserlerinde iki kavrama yer verdiğini görmekteyiz. Bunlar, müziği icra eden *çalgıcı* ve müzik için yokluğu düşünülmemeyen *çalgı*dır.

D. Can Çalgıcısı

Mevlânâ'nın ifadeleriyle seher vakti uyanan cahil bir Türk, içtiği şarabın tesiriyle ve uykunun mahmurluğuyla bir çalgı ister. Mevlânâ için can çalgıcısı, sarhoşların dostudur. Sarhoşun mezesi de odur, gıdası da. Gücü kuvveti hâsılı her şeyi odur. Can çalgıcısı, sarhoşluğa götürür, onu dinleyenler çalgının nağmesinden, nefesinden tadarlar. Hak şarabı, insanı can çalgıcısına götürür. Ten şarabı ise nağmeyi bu çalgıcıdan dinler. Mevlânâ burada sözde ikisinin de adının bir olduğunu, ancak bu hisle o his arasında fark bulunduğunu belirtir.¹⁹

Çağımızın son önemli Mevlânâ araştırmacı ve yorumcusu Şefik Can, bu ifadeleri şu şekilde açıklar:

"Hakk şarabı insanı, can çalgıcısına götürür" denilmektedir. Burada çalgıcıdan murad, rûhânî çalgıcıdır. Bu ten şarabı ise de, güzel sesleri bu çalgıcıdan dinler demekle, bildiğimiz şarabı içerek sarhoş olmuş cahil Türk'ün istediği cismânî çalgıcı kastedilmiştir. Aslında Mevlânâ'nın "can çalgıcısı", "ten çalgıcısı" diye çalgıcıyı ikiye ayırması sembolik bir mana taşımaktadır. Şöyle ki mûsikî, karakterimize, huyumuza göre bize tesir eder. İyi karakterli, mânâya düşkün bir insanı hoş nağmeler ilâhî âleme

¹⁵ Mevlânâ, *Dîvân-ı Kebîr*, III, 319, b. 3119.

¹⁶ Mevlânâ, *Dîvân-ı Kebîr*, II, 16-17, b. 162-169.

¹⁷ Mevlânâ, *Dîvân-ı Kebîr*, VI, 92, b. 819.

¹⁸ Mevlânâ, *Dîvân-ı Kebîr*, IV, 407, b. 3927.

¹⁹ Mevlânâ, *Konularına Göre Açıklamalı Mesnevî Tercümesi*, VI, 378, b. 643-647.

yükseltirken, bedene ait zevklere düşkün kişiyi de aynı nağmeler cismânî zevklere, nefsânî arzulara götürür.”²⁰

Güzel yüzlü çalgıcıya müziği el çırpa çırpa okumasını söyleyen Mevlânâ, onu münâcât erine benzetirken, kendisini meyhane rindine (kalender) indirgemektedir. Mevlânâ, kendisini görmek isteyen beden nakşına kapılıp bağlanmış kişileri ikaz eder:

“Canı görmeye imkân yoktur; ben de meyhanenin canıyım.”²¹

Çalgıcıya hitâbı devam eder Mevlânâ’nın;

Allah için aşk sarhoşu gibi mızrap vur; mızrabına öyle bir vur ki, çeng gibi biz de düzene girelim.”²²

“Seni anlatmaya dilim dönmüyor benim; o harfler yetmiyor anlatışıma benim.” diyerek gönlüne hitap eden Mevlânâ, bu esnada çalgıcıyı da unutmaz:

“O çalgıcı, çalgıcıya benim vuruşlarımla vurmada, gönlümce çalmada ya; dilimin yerine bütün varlığım onun perdesinden dönüp duruyor; gönlümün halini o vuruşla anlatıyor.”²³

Çalgıcıya çalacağı perdeyi söyleyen Mevlânâ, bunun gerekçesini Sevgili’ye bağlı olarak ifade eder:

“Çünkü sevgilimiz sarhoş bir halde geldi; o tertemiz, o vefalı yaşayış, sarhoş olmuş, çikageldi.”²⁴

Mevlânâ, çalgıcıya yönünü varlığın ötesine yani yokluğa çevirmesi hususunda nasihat etmeyi ihmal etmez:

“A çalgıcı, yüzünü yokluğa çevir, çünkü varlık yol kesicidir; çünkü varlık haindir, hain korkak olur, hiçbir korku çeken de neşeli olamaz.”²⁵

Hakikatte Mevlânâ bir anlamda görünmeyen âlemlerin bâkiliğine, dünyevî maddî âlemin de sahte ve sanallığına dikkat çekmektedir.

Âşıklar çalgıcısı, Rumi’den gelen nağmeleri terennüm etme teklifiyle karşı karşıyadır; ancak Rumi’nin kulakları her sese açık değildir. Çok yüksek sesli zurna bile onun kulaklarını etkilemez.²⁶

Mevlânâ’nın zarif, nazik çalgıcıdan istekleri bitip tükenmez. Bazen de o, söylediği gazelin kalan kısmını onun tamamlamasını ister; ancak Mevlânâ, çalgıcıdan gazeli kendi istediği gibi neticelendirmesini talep eder:²⁷

“A nâzik çalgıcı, bu gazelin geri kalanını, istediğim gibi sen say-dök artık.”²⁸

²⁰ Şefik Can, *Konularına Göre Açıklamalı Mesnevî Tercümesi* içinde, VI, 378 (324 nolu dipnot).

²¹ Mevlânâ, *Divân-ı Kebîr*, II, 127, b. 1024-1025.

²² Mevlânâ, *Divân-ı Kebîr*, VII, 344, b. 4436.

²³ Mevlânâ, *Divân-ı Kebîr*, II, 135, b. 1088-1089.

²⁴ Mevlânâ, *Divân-ı Kebîr*, III, 400, b. 3857.

²⁵ Mevlânâ, *Divân-ı Kebîr*, III, 432, b. 4151-4153.

²⁶ Mevlânâ *Divân-ı Kebîr*, III, 457, b. 4385.

²⁷ Mevlânâ, *Divân-ı Kebîr*, II, 301, b. 2471-2472.

²⁸ Mevlânâ, *Divân-ı Kebîr*, VII, 604, b. 8018.

Müzikte önemli bir yeri olan gazel, Mevlânâ için de vazgeçilmezdir. Bu anlamda o söylediği gazeller için okuyucusuna sığınır:

*"Gazel, güdük kaldıysa ayıplama; uçup giden hatırdâ vefâ yoktur ki."*²⁹

Mevlânâ gazel söylemeden edemez, yoksa rahatsızlanır ve gazeli vurmali enstrüman çalan davulcudan ayırmaz:

*"Gazel söylemezsem ağzımı yarar benim, çal çağır, fazlalaştır sözü, fazlalaştır neşeyi, nihayet sen bir davulcusun der."*³⁰

Ancak onun için gerçek gazel, harfe bürünmüş şekilde olan değildir. Gazel, candan suretsiz ve harfsiz olmalıdır.³¹

E. Çalgı: Hasta Gönüllerin Mahallesine Getirilen Alet

Çalgıdan sonra Mevlânâ, çalgıyı ele alır. Onun için çalgı, hasta gönüllerin mahallesine getirilen bir alettir:

*"Getir meclisimize çalgıyı, kerem sahibi ol bize karşı, kerem sahibi; hasta gönüllerin mahallesinde merhametli davran, merhametli."*³²

Ancak Mevlânâ, çalgının büyüğü ve şatafatlı sesine kendisini kaptırıp ana istikametten çıkanları ikaz eder. Bu çerçevede o, bu halin geçiciliğinden dem vurur:

*"Niye çalgıyla neşelenip sarhoş olan var ki ahengi bıraktı da o helvalar yiyen tatlı, güzel dudaklara düştü gitti. Başını küpe daya, testiye küpün yanına koy, sıçrayıp kalkacaksan sıçra, kalk, küpün yanına var a kavgadan, gürültüden sarhoş olmuş kişi."*³³

Mevlânâ için, hakikî çalgı, halkı coşturan çalgı değildir. Onun nezdinde dinlenilecek olan "kendinden geçen canın çalgıcısıdır":

*"Gece oldu; halkın coşuşu dindi; kalk, coşma sırası bizde artık. Bu gece, senden değer buldu, üstünlük elde etti de kibrinden, düne omuz vurmada. Bir müddet, çalgı dinledik; şimdi de kendinden geçen canın çalgısını dinleyelim."*³⁴

Şu halde Mevlânâ öğretisinde güzel ses dinlemek âşıkların gıdasıdır; zira güzel sesleri dinleyişte buluşma, kavuşma hayali vardır. Gönüldeki hayaller güzel sesle gelişir, hattâ o hayaller güzel ses yüzünden şekillere bürünür. Demek ki mûsikî, karakterimize, huyumuza göre bize tesir etmektedir. Hoş nağmeler, iyi karakterli, mânâya düşkün bir insanı, ilâhî âleme yükseltirken; bedene ait zevklere düşkün kişiyi de aynı nağmeler cismânî zevklere, nefsânî arzulara götürür.

Can nağmeleriyle şenlenen can sesi, güzel sesler ve müzik, Mevlânâ'nın yüreğini heyecandan kaynatır, coşturur. Ondaki gaye, ancak rebâbın dilinde, kudümün sesinde, neyin ahenginde ve mutriblerin maharetinde duyulabilir.

²⁹ Mevlânâ, *Divân-ı Kebîr*, V, 4, b. 26.

³⁰ Mevlânâ, *Divân-ı Kebîr*, I, 343, b. 3151.

³¹ Mevlânâ, *Divân-ı Kebîr*, II, 83, b. 690.

³² Mevlânâ, *Divân-ı Kebîr*, III, 257, b. 2440.

³³ Mevlânâ, *Divân-ı Kebîr*, II, 255, b. 2074-2076.

³⁴ Mevlânâ, *Divân-ı Kebîr*, V, 292, b. 3460-3463.

II. MEVLÂNÂ'NIN DİLİNDEKİ MÜZİK ALETLERİ

Mevlânâ düşüncesinde müzik aletleri önemli bir yer tutmaktadır. Eserlerinde, Mevlânâ, tespit edebildiğimiz kadarıyla saz, davul, zurna, rebâp, kemençe, kudüm, def, tambur, kopuz ve neyden bahsetmektedir. Şimdi bu müzik aletlerinin, Mevlânâ dilindeki yer ve konumlarını ele alabiliriz.

A. Naz Etmeyi Bilmeyen Saz

Mevlânâ müzik için âşıkların gıdasıdır demişse, onun enstrümanları için de benzer düşüncelere sahiptir:

*"İki telli-üç telli sazlarla her gün, canınızı besleyin-gitsin."*³⁵

Dolayısıyla sazın çıkardığı sesler, ruhun ihtiyacı olduğu beslenme kaynağı olmaktadır.

Can çalgıcısını saza mızrap vurmaya davet eden Mevlânâ, bunun gereğini şöyle açıklar:

*"Sarhoş gönül, bugün seher çağından beri sevgiliyi anıyor."*³⁶

Aşk ateşi, Mevlânâ'yı yalnız bırakır; ancak bu yalnızlık hali onu başka şeylerle pişirir. Pişmek, Mevlânâ için sevgiliye kavuşmaktır. Sevgilinin sazi boş durmaz ve naz etmenin ne olduğunu bilmez, sürekli çalmaya hazır bir şekilde sarhoşluk atmosferi içerisinde sevgililerin birleşme anına şahit olur:

*"Senin aşkına tutulalı, senin sevdanı benimseyip kabul edeli seninle savaştan ayrım, tekim; seninle barışa eş oldum ben. Beni ispanak say da istersen ekşi pişir, istersen tatlı; neyle pişersem pişeyim, piştim mi sana kavuştum, seninle birleştim demektir. Sazi öylece durup durmada; halbuki hiç de naz etmeyi bilmezdi o saz; bir yanlışlık varsa benden oldu mutlaka, çünkü ben sarhoş bir halde sıçrayıp meydana çıktım. Sen de sarhoşsun, ben de sarhoşum, senin sarhoşluğunla benim sarhoşluğum birbirine karışmış; zaten biz, havan eliyle havan gibi hem ikiyiz, hem bir."*³⁷

B. Heyecanlandıran davul

Belki çıkardığı sesin aşırılığındandır bilinmez ama Mevlânâ gül bahçesinde davulun az çalınmasına taraftardır:

*"Yeter, davulu az çal...çünkü bu bağda, bu gül bahçesinde senin davulunun yanı başında yirmi tane başka tagar var."*³⁸

Ancak Mevlânâ şunun farkındadır ki, davul sesi insanı bambaşka alemlere taşır ve heyecanlandırır. Pervane, nasıl ki aşkından ateşi düşünmez, aşka dalan da canı düşünmez. Savaş eri davulun sesini duyunca bedeninden soyutlanır ve trans haline geçer. Artık onu kimse durduramaz; çünkü o heyecanın zirvesine ulaşmıştır.³⁹

³⁵ Mevlânâ, *Divân-ı Kebîr*, VI, 244, b. 2429.

³⁶ Mevlânâ, *Divân-ı Kebîr*, VII, 91, b. 117.

³⁷ Mevlânâ, *Divân-ı Kebîr*, II, 123, b. 996-999.

³⁸ Mevlânâ, *Divân-ı Kebîr*, VII, 528, b. 6937.

³⁹ Mevlânâ, *Divân-ı Kebîr*, VI, 134, b. 1226-1239.

Mevlânâ, davul ile birlikte zurnanın kaderlerini birbirlerine yaklaştırır. O, zurnanın ağlayışını ve davulun inleyişini kıyamette çalınacak sur sesine benzetir. O sesler ki, *"İnsanın gönlünde uyuyan hatıraları uyandırır."*⁴⁰

C. Ağlayan Zurna

Kıyametteki sur sesine benzeyen zurna, Mevlânâ düşüncesinde, sesindeki ağlama tınısı ve feryatla özdeşleşmiştir:

*"Artık şehirde zurna sesinden başka bir feryat duyamazsın, hiçbir evde, çenkten başka bir ağlayış işitemezsin."*⁴¹

Zurna insanî kimliğe bürünür ve sevgilisinin dudaklarını bekleyen âşık gibi kendisine hayat verecek dudakları beklemektedir; ama yine de zurna ağlamaktan geri duramaz:

*"Zurna gibi o dudakları beklemede dokuz tane göz açmışsın; mademki o dudakları görmüyorsun, o perdeden ne diye ağlayıp durursun?"*⁴²

Mevlânâ zurnaya verdiği değeri onu üfleyen zurnacı için de esirgemez ve onu övgülerle yadeder:

*"Dostlarım, dostlarım, o nazik-nazenin zurnacının yüzünden, nazikler-nazeninler mahallesine, her gün, bir coşkunluktur, düşer."*⁴³

D. Âşıkların Dili ve Sesi Rebâp

Müzik aletleri içerisinde, Mevlânâ için rebâbın ayrı bir yeri vardır. Neyden sonra en çok dillendirdiği çalgının rebâp olduğu söylenebilir.

Nitekim o, kendisini rebâpla aynileştirerek aşk rebâbı olduğunu söyler. Bununla yetinmeyen Mevlânâ, âşkının rebâbın aşkına benzediğini, Allah'ın lütuf yayı olarak acıyı, ihsan mızrabını istediğini dillendirir:

*"Ben de aşk rebâbıyım, aşkı rebâbın aşkına benziyor; acıyı, Tanrı'nın lütuf yayını, ihsan mızrabını istiyorum. Sevgilin yoksa ne diye aramaz, istemezsin? Sevgiliye kavuştuyorsa ne diye neşelenmezsin, çalıp çağırılmazsın? Eşin seninle uzlaşmıyorsa niçin sen, o olmuyorsun? Rebâb feryat etmiyorsa ne diye kulağını burmuyorsun?"*⁴⁴

Rebâp, Mevlânâ'nın gözünde, âşıkların zikri olan semâ için vazgeçilmez bir enstrümandır:

"Adımı yaya kadı tak, mahkemenin içinde de adalet sahibi de; yahut da padişahın duacası diye çağır beni de dualara âmin diyeyim. Bu düzenle rebâpçıyı oraya bir sok; istersen adımı değiştirir; fülâneddin diye bir ad takarsın bana. Zaten halk, şekilden, addan ibarettir, ham meyvaya benzer; kimin haberi var onlardan hangisi acı, hangisi

⁴⁰ Mevlânâ, *Konularına Göre Açıklamalı Mesnevî Tercümesi*, IV, 437, b. 732.

⁴¹ Mevlânâ, *Divân-ı Kebîr*, I, 202, b. 1924.

⁴² Mevlânâ, *Divân-ı Kebîr*, V, 479, b. 6580.

⁴³ Mevlânâ, *Divân-ı Kebîr*, VI, 92-93, b. 819-820.

⁴⁴ Mevlânâ, *Divân-ı Kebîr*, III, 343, b. 3361-3362.

tatlıê Kadiya bir hal gelir de semâ etmek isterse bir güzelce rebâp çalarım ona, tatlı bir halde semâ'ya sokarım onu."⁴⁵

Rebâbın çıkardığı ses o kadar tesirlidir ki, mezardaki ölü akıncı bile bu sesle dirilir, mezardan çıkar, kalkıp raks etmeye başlar. Rebâp sesiyle kefeninden soyunan ölüler birer birer mezarlarından kalkarlar, hayatın akışına kendilerine kaptırırlar:

*"Rebâbın sesinden Akıncı da dirilir; mezarından başını çıkarır, kalkıp oynamaya koyulur; afezin der, beğenir beni. Çalgı çalana, sarhoşçasına hırkayı çıkarıp atar gibi kefeninden soyunur, önüme atar; ondan sonra ölüler, o anda, birer-birer mezarlarından çıkarlar."*⁴⁶

Gönül duysun diye, rebâbın her damarında, her telinde bir feryat, bir ses çınlamaktadır.⁴⁷ Belki bunun için rebâp beklemekten öldüm diyor.

Her şeye rağmen rebâp, yine de Rumî için yeri başka bir enstrümanla doldurulamayacak kadar değerlidir; zira rebâp aşkla özdeşleşmiştir:

*"Ben de aşk rebâbıyım, aşkımla rebâpçisi...Rahman'ın lütuflarındaki o rahmeti istiyorum ben."*⁴⁸

Nihayetinde Mevlânâ, karşılaştığı her türlü sıkıntı ve sorun için teselliyi rebâpta aramakta, bunda da mesafe kaydetmemektedir:

*"Bütün sorular da onun, cevaplar da; ben rebâba dönmüşüm...boyuna inle diye mızrap vurmada, yay çekmede."*⁴⁹

Bununla birlikte büyük Sûfî, rebâba toz kondurmaz ve onun için hiçbir tenkide rıza göstermez:

*"Rebâp, güdük kaldıysa ayıplama; uçup giden hatırda vefâ yoktur ki."*⁵⁰

Mevlânâ, İbrahim Ethem'i sıcak kuş tüyü yatağından uyandıran bekçilerin sesiyle, güzel çalınan rebâp nağmelerindeki amacın misâkı (ahitleşme) hatırlamaktan başka bir şey olmadığını düşünür:

*"İbrahim Ethem Hazretlerinin dam üstünde dolaşan bekçilerin seslerinden, yahut güzel çalınan bir rebâbın nağmelerinden maksadı, iştihak çekenler gibi "Ben sizin Rabbiniz değil miyimê hitabının hatırlanması, hayâl edilmesi idi."*⁵¹

Gönlü canlandıran, coşturan ve çıldırtan rebâp, sesiyle insanın aklını halden hale sokar, kendinden geçirir, öte âlemlere daldırır:

"Rebâbı kucağına aldı, külâhını başından çıkardı, yere koydu; baş oynatmasını görünce gönül elden gitti. Gönül, onun ibrişim tellerinden mekik gibi dönmede; öyle fır-fır

⁴⁵ Mevlânâ, *Divân-ı Kebîr*, V, 470, b. 6436-6439.

⁴⁶ Mevlânâ, *Divân-ı Kebîr*, V, 470, b. 6440-6441.

⁴⁷ Mevlânâ, *Divân-ı Kebîr*, VII, 101, b. 1244.

⁴⁸ Mevlânâ, *Divân-ı Kebîr*, VII, 604, b. 8016-8017.

⁴⁹ Mevlânâ, *Divân-ı Kebîr*, VII, 656, b. 8732.

⁵⁰ Mevlânâ, *Divân-ı Kebîr*, V, 4, b. 25.

⁵¹ Mevlânâ, *Konularına Göre Açıklamalı Mesnevî Tercümesi*, IV, 436, b. 731.

dönmede ki o ibrişim bükenin gözlerine hem görünmede, hem görünmemede. Şu erganunum iki-üç telini biraz gevşek bırak; çünkü aklı halden hale sokan sesi, pek tiz geliyor."⁵²

Feryatlar ve vuruşlar, Mevlânâ'nın gönlünü bir rebâba dönüştürmüştür; ancak o, bu halinden sıkıntı duymaz; bilakis lezzet alır. Hatta Mevlânâ, sevgilinin kendisinden rebâbı çaldıkça aşk sarhoşluğu içerisinde yıkık gönlünün etrafına dönmesini arzular. Ta ki, yıkık gönlü canlanana kadar:

"Daha oyunun başı, binlerce taş yuttun; hâlâ örtü ardındasın, halbuki binlerce örtüyü yırttın. Gizliden gizliye ne feryatlar var, ne vuruşlar var gönlüme; gönlüm bir rebâb, amma ne de güzel bir rebâp ki senin gibi rebâbînin elinde. Gönlüm, sana bir rebâp; bedenim, senin yıkık-dökük bir alanın. Rebâp çalarak dön şu yıkık-dökük alanın çevresinde sarhoşça."⁵³

Gönülleri harekete geçiren rebâbın dili adeta bir insanlık/dünya lisanıdır. Herkes onun dilinden anlar, kendi ruhu ve yüreğine düşen hisseyi ondan nasiplebilir:

*"Rebâbın şu dosdoğru sesi, ister Türk olsun, ister Rum ülkesinden, ister Arap; âşıkça onun dilinedir, onun dilidir."*⁵⁴

Her damarında ve telinde yeni bir feryat ve haykırış olan rebâbtan gönül müstağni kalamaz. Rebâbın feryadı, Mevlânâ Celâleddin'in gönlündeki acıyla vuslat bulup, sözle anlatılması mümkün olmayan duygular yaşatır:

*"Şu rebâbın her damarında, her telinde yeni bir feryat var, yeni bir ses; hem de nerde çalışıyorum, gönül duysun, anlasın diye. Yanlışlıkla çaldığımı sanmayım diye onun her feryadının gönlünü bir başka tatla yağurmuşum ben."*⁵⁵

Her şeye rağmen, rebâbın asla mahzun bırakılmamasını ve küstürülmemesini, parmakların ondan yoksun kalmamasını, öğütler Mevlânâ:

*"Rebâb, tamâa düşer de ağlarsa o bağışlayıcı avucunu aç, ona da ihsan et."*⁵⁶

E. Yüzüstü Düşen Kemeç

Rebâbın tesiri o kadar güçlüdür ki, Mevlânâ'yı kemeç gibi kendinden geçirip yüzüstü kapaklanmasına bile sebep olabilir:

*"Rebâb onun yüzünden inlemeye başladı mı, kemeç gibi yüzüstü düşerim; hatip, hutbe okumaya koyuldu mu, o anlatıştan söz açmaya koyulurum."*⁵⁷

Sonunda Mevlânâ, susmayı tercih eder; ancak onun yanmış kavrulmuş gönlü harflere ve kelimelere döküldüğünde bütün bedenleri yakar kül eder:

*"Dille söylemeden vaz geçtim, sustum...çünkü yanmış-kavrulmuş bir gönlüm var; gönlümden söz açarsam sözlerim seni de yakar kavurur."*⁵⁸

⁵² Mevlânâ, *Dîvân-ı Kebîr*, III, 219, b. 2043-45.

⁵³ Mevlânâ, *Dîvân-ı Kebîr*, III, 297, b. 2875-2877.

⁵⁴ Mevlânâ, *Dîvân-ı Kebîr*, IV, 154, b. 1402.

⁵⁵ Mevlânâ, *Dîvân-ı Kebîr*, VII, 101, b. 1244-1245.

⁵⁶ Mevlânâ, *Dîvân-ı Kebîr*, V, 4, b. 25.

⁵⁷ Mevlânâ, *Dîvân-ı Kebîr*, VII, 239, b. 3026.

F. Lâlelerin Çaldığı Enstrüman Kudüm

Mevlânâ kültüründe kudüm musîkinin vazgeçilmez enstrümanlarından biri olarak kabul edilmektedir. Rumî, belki bu sebeple, İslâm kültür ve medeniyetinde çok önemli olan yazılışı da “Allah” kelimesine benzediği için mistik bir hale bürünmüş lalelere kudüm çaldırmaktadır:

*“Lâleler kudüm çalmada, yasemin oyuna koyulmuş...süsençeğiz sarhoş olmuş da yasemin de kim oluyor demekte.”*⁵⁹

G. Vuruşlara Âşık Pek Yüzlü Def

Def, sadece Mevlânâ öğretisinde değil, diğer sufi ekollerde de en zararsız ve hakkında fazla söz edilemeyecek bir müzik enstrümanı olarak gözükmektedir. Def zikir meclislerinin ayrılmaz bir parçasıdır. Defin ritmi, kalbten çıkan Allah nidasıyla buluşup zâkirleri kendilerinden geçirip ötelere ötesine taşımaktadır.

Def, Mevlânâ’ya mekânsızlık mekânının yolunu göstermede Şems-i Tebrizî’yle birlikte yol arkadaşıdır:

*“Ey çalıp çağırınların safına baş olan çalgıcı, vur, vur elinle defe, vur gönlümün yolunu; zaten evin yolunu kaybettim, evi bilmiyorum ben. Ey Tebrizli Tanrı Şems’im benim, senden başkasıyla uzlaşıp birleşmem, düşerim-kalkarım, evi bilmiyorum ben.”*⁶⁰

Def, sarhoşun nefesinden gerilmez; ancak avuçla sıvazlanarak gerilir. Neye karşı defin sesi, daima hafiftir ve öyle de kalacaktır.⁶¹ Hafif sesli defin sesini duyan beden, bir avuç can şarabı alır ve ok atmaya koyulur.⁶²

“Defin yüzüne birkaç sille vur”, der Mevlânâ; sözlerine devam ederek arkasından *“feryat eden neye üfürür.”* diye seslenir.⁶³

Ancak aşkın galebe çaldığı ortamda Mevlânâ, onlarca defin etkisizliğini de söylemekten çekinmez:

*“Ey ay yüzlü dilber, senin vasfının ilk sözleri, başlığı bile tam yetmişiki defter oldu da o hasetçi Zührenin elinde, tam yetmişiki def, ıslandı, ses vermez bir hale geldi.”*⁶⁴

Vuruşlara âşık olan defin, bu özelliği onu iki büklüm hale sokmuştur. Rebâb olan, ney olan Mevlânâ şimdi, aldığı darbelerin ve sıkıntıların baskısıyla def gibi iki büklüm olmuştur:

*“Def gibi, ayrılığının vuruşlarıyla belim, iki büklüm oldu; ne diye şu gönlüm eline düşmezsin def gibi?”*⁶⁵

Bazen Mevlânâ, çalgı ve kötü nağmelerin elinde kalmış bir biçare görünümündedir:

→

⁵⁸ Mevlânâ, *Divân-ı Kebîr*, VII, 239, b. 3027.

⁵⁹ Mevlânâ, *Divân-ı Kebîr*, VII, 637, b. 8486.

⁶⁰ Mevlânâ, *Divân-ı Kebîr*, II, 131, b. 1065-1066.

⁶¹ Mevlânâ, *Divân-ı Kebîr*, II, 16-17, b. 162-169.

⁶² Mevlânâ, *Divân-ı Kebîr*, III, 261-262, b. 2481-2497.

⁶³ Mevlânâ, *Divân-ı Kebîr*, V, 4, b. 24.

⁶⁴ Mevlânâ, *Divân-ı Kebîr*, II, 15, b. 127.

⁶⁵ Mevlânâ, *Divân-ı Kebîr*, V, 479, b. 6581

*"Canda ne çalgılar çalınmada; kaplardan neler dökülmede... kulağa def, berbat nağmeleri, şarkı sesleri gelmede."*⁶⁶

Ama yine de Rumî, aşk çalgıcısı olmaktan şikayetçi değildir. O bu çerçevede elindeki defi, aşk defteri olarak tasavvur etmektedir:

*"Hele, ben aşk çalgıcısıyım; başkalarıysa altın çalgıcısı; benim defim aşk defteri; onların defleriysen ıslak def."*⁶⁷

Çalgıcı pek yüzlü defe hüzünlü vurdukça Mevlânâ, aşkınlığa yaklaşıp gam ve kederinden uzaklaşmaktadır:

*"Dostcağızlar, gamlı bir haldeyim; bu gamlı halimde, şu oynadığımdan daha da bir halde oynayın; aşk atım kaçtı, ne dizgin kaldı elimde ne eğer. Ay yüzümüzün gözü önünde sarhoşça bir oynayın; çalgıcı Allah için olsun, defe hazin-vur"*⁶⁸

*"Pek yüzlü def, vuruşlara âşık; o feryat eden neyin, dudağa meyli var. Defin yüzüne birkaç sille vur; o feryat eden neye üfürver."*⁶⁹

Mevlânâ Celâleddin, çalgıcıdan defe daha da hazin vurmasını ister; zira o, bu vuruşları, çalgıcının ibadeti olarak nitelendirir. Defe her vuruş, Büyük Sufî'nin gözünde ve gönlünde Şems içindir. Şems için defe vurulan her darbe, Mevlânâ'ya Firavun'un varlık âleminde, Musa'nın yokluk âleminin işaretini vurma-
sını çağrıştırmaktadır:

*"Ay yüzümüzün gözü önünde sarhoşça bir oynayın; çalgıcı Allah için olsun, defe hazin vur. Canımdaki aşk için oyna ey merhametli dost; ey çalgıcı, vur defe; def çal, senin ibadetin, ancak bu. A çalgıcı bu def çal, Tebriz'in övücüne, dilber padişaha, canların canına can olan Şemseddin'dir. A çalgıcı, Şemseddin, Şemseddin dedin de onun adını andın ya; bir uğurdan başımdan aklımı da kaptın-gitti, dinimi de. Madem Şemseddin dedin, sakın bu sözü düşürme ağzından; bundan başka bir ad söylersen, bir başkasını dilersen küfür olur, küfür. Çalgıcı, usandı sözlerimden, usandı... fakat dile-
diğini yapma; böylece süregitsin bu, süregitsin. Çalgıcı, çengi kaldır da mûsikâar çalmaya başla.. suçumdan bir ateş al, tövbeyi istiğfarı ver ateşe. Aşk Kelîmi, varlık Firavun'unu bir uğurda yok et; Musa'nın yokluk sopasını çal başına Firavun'un."*⁷⁰

H. Gönülden Nağmeler Koparan Tambur

Mevlânâ, gönülden nağmeler koparan müzik aleti olarak nitelendirdiği tamburu, gökyüzünün dönüşünden çıkan sese benzetmektedir:

*" 'Hikmet sahibi kişiler; 'Biz' derler, 'Hoşa giden bu mûsikât nağmelerini gökyüzünün ve gökyüzünde bulunan yıldızların dönüşünden aldık. Halkın tamburla çaldığı, ağızla söylediği sesler, gökyüzünün dönüşünden çıkan seslerdir.'"*⁷¹

⁶⁶ Mevlânâ, *Divân-ı Kebîr*, VII, 260, b. 3303.

⁶⁷ Mevlânâ, *Divân-ı Kebîr*, VII, 361, b. 4674.

⁶⁸ Mevlânâ, *Divân-ı Kebîr*, VII, 638, b. 8490-8491.

⁶⁹ Mevlânâ, *Divân-ı Kebîr*, V, 4, b. 23-24.

⁷⁰ Mevlânâ, *Divân-ı Kebîr*, VII, 638, b. 8491-8499.

⁷¹ Mevlânâ, *Konularına Göre Açıklamalı Mesnevî Tercümesi*, IV, 437, b. 733-738, 742-743.

Cökyüzünün dönerken çıkardığı sese benzetilen tambur sesi, gönül hazinesinden nağmeler çıkarmaktadır:

*“Tambur, yaşayış dediğin bizim yaşayışımız diye gönülden nağmeler koparmış; can arısı, şu baldan mimarlık öğrenmiş.”*⁷²

İ. Feryat Eden Kopuz

Türklerin ana yurdu Ortaasya’yla birlikte anılan ve destanlarda da adı sıkça geçen kopuz, Mevlânâ düşüncesinde mızrabına vuruldukça feryat eden bir hal yaşar. Kopuz, mızrap yedikçe de yerinde duramaz ve feryat eder:

*“Mademki inanan, feryat edip ağlamada kopuzdur, kopuz, kendisine birisi mızrap vurmadiğe nereden feryat edecek? Büyükler büyüğü ferah geldi çattı, ulular ulusu ferah geldi erişti; en devamlı kerem geldi, ayların ayı geldi. Kopuz huy edinmiştir, mızrap yemedikçe duramaz, dayanamaz; çalgının ayaklarına yüz sürer, başvurur.”*⁷³

Mevlânâ kültür ve öğretisinde üzerlerinde birer birer durulan müzik aletleri bir tarafa, hepsine bedel ney bir tarafadır. Peki neden ney bu kadar önemli ve vazgeçilmezdir?

III. MEVLÂNÂ’NIN NEFESİNDEN ÜFLENEN NEY

Farsça kamış anlamına gelen ney, konuşmada, *Nây*’ın hafiflemiş şeklidir. Kamıştan yapılan ve nefesle çalınan müzik aletine de bu isim verilmiştir.⁷⁴

Nây-zen, Ney-zen, ney üfleyen kimseye denir. Mevlevilikte, özellikle Mesnevî’nin, *“Şu ney’in neler söylediğini can kulağı ile dinle, o ayrılıklardan şikâyet etmededir.”*⁷⁵ ifadesiyle başlamasından dolayı, ney, âdeti o tarıkata özgü bir müzik enstrümanı olarak algılanmıştır. Bununla birlikte neyzenleri idare eden, onların başı sayılan ve bu yüzden de tekkenin Neyzenbaşısı olan ney-zene, Türkçe *neyzenbaş* yahut Farsça *sernâyi* denir. Ayrıca devrinin en güzel ney çalanına “ney çalanların kutbu” anlamına *Kutb-i Nâyî* adı verilmiştir.⁷⁶

Neyzen, neyi iki eliyle tutup, sola doğru eğerek üflediği cihetle bakışı, yukarıdan aşağıya doğru ve göz ucuyla, özellikle de diğer yanına bakarsa şaşica olacağı cihetle, bu çeşit şaşık bakışa, “neyzen bakışı” denilmiştir.⁷⁷

A. Allah’ın Sırlarından İnsana Fısıldanan Ses

Gönül erbâbının elinde alelade bir kamış olmaktan çıkan ney, Allah sırlarından insana fısıldanan bir ses, bir nefes haline gelmektedir. Bu ses ve nefes, önce, Mesnevî’de *“Şu ney’in neler söylediğini can kulağı ile dinle, o ayrılıklardan şikâyet etmededir”* diye dilleniyor, ney olmaktan uzaklaşıp Mevlânâ’nın kendisine dönüşmektedir. Hakikatte ney, benzi sararmış, varlığını Hakk’a adanmış, Hakk

⁷² Mevlânâ, *Dîvân-ı Kebîr*, I, 202, b. 1925.

⁷³ Mevlânâ, *Dîvân-ı Kebîr*, II, 77, 628-630.

⁷⁴ Gölpinarlı, *Tasavvuftan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri*, s. 247.

⁷⁵ Mevlânâ, *Konularına Göre Açıklamalı Mesnevî Tercümesi*, I, 13, b. 1.

⁷⁶ Gölpinarlı, *Tasavvuftan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri*, s. 248.

⁷⁷ Gölpinarlı, *Tasavvuftan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri*, s. 248.

aşğını simgelemektedir. Neyin üzerindeki yedi delik, insan başındaki göz, kulak, burun, ağız gibi yedi deliği ifade etmektedir. Şu halde ney, insân-ı kâmilî dile getirmektedir. İşte Mevlânâ, *Mesnevî*'de böyle bir ney idi. Bu hususu Mesnevi'yi İngilizce'ye çeviren Reynold A. Nicholson şu sözleriyle çok güzel tasvir etmektedir:

“Mevlânâ, kendisini, Çelebi Hüsameddin'in ağzından üflenen ve kendi yarattığı giryan mûsikîyi döken bir neye benzetir.”⁷⁸

B. “Hz. Davud'un Sazlıktan Kopardığı Kamış”

Hâsılı ney, sazlıkta biten sıradan bir kamış parçası değildir; zira ney, âşğın elinde ateştir, gönüldür ve Allah'ın sırlarından bir sırdır. Neyle ilgili anlatılanlar içerisinden birisi öne çıkmaktadır:

“Derler ki, Peygamber Davud, bir gün bir sazlıktan geçiyormuş. Bu sırada hafif bir rüzğâr esmeye başlamış. Kamışlar başlamış ötmeye; ama ne ötüş. Hz. Davud olduğu yerde çivilenmiş kalmış. Bu ses, ne ilâhî ses, ne içten terennüm... Bir tanesini koparmış, dudaklarına götürmüş, başlamış üflelemeye... Bundan sonra Tanrı'ya olan aşk ve muhabbetini bu kamışla dile getirmiş. Bu kamış onun elinde kamış olmaktan çıkar, aşk haline gelirmiş. Davud'un ilâhileri ve pek meşhur davudî sesi, terennümleriyle, yanık nefesi ve sesiyle, feryat eden bir âşık misali ney'le ilgili olsa gerek.”⁷⁹

Menkıbeye göre Hz. Davud'un sazlıktan koparıp üflediği ney Mevlânâ'nın sözlerinde sevgilinin bûsesini hatırlatır:

“Gizli sırlarını söylemede cihanın. O yanık ney, o yanık ney, yanık ney. Ney nedir? O bûsesi güzel cânânın, öptüğü şey, öptüğü şey, öptüğü şey.”

Rebâp ve ney, aşkın mekan tuttuğu evin temellerini meydana getiren yapı taşlarıdır. Bu seslere mübtela olan âşık, vecde gelir,⁸⁰ aşkın âleme seyr ü sefere çıkar.

“Huu' diyen neyden nefha-i ilahî (ilahî nefes) akar, Rabbânî hitap ve ses yansır; 'Ben sizin rabbiniz değil miyim?' (Ârâf, 172) hitabındaki doyumsuz âhenk akseder. Kudüm ile yüce yaratanın 'Ol' (Yasin, 82) emri dile gelir. Varlık âlemi vücud bulur, gönüller Tanrı tecellileriyle dolar.”⁸¹

C. Neyin Sesindeki Ayrılık ve Aşk Ateşi

Sazlıktan ve nihayetinde kamışlıktan koparılan ney, ayrılık ateşiyle yanıp tutuşmakta ve bu halinden şikayetçi olmaktadır. O, kendisini ancak ayrılık acısı çekmiş, gönlü yaralı, içli insanların anlayabileceğini düşünür:

“Şu ney'in neler söylediğini can kulağı ile dinle, o ayrılıklardan şikayet etmedir. Ney kendine has bir dille, hal dili ile diyor ki: Beni kamışlıktan kestiklerinden beri,

⁷⁸ Önder, *Mevlânâ*, s. 111; Cizre, “Mevlânâ Celâleddin Anadolu'ya Süleyman Paşa'dan Önce Gelmişti” *Mevlânâ İle İlgili Yazılardan Seçmeler* s. 99-100.

⁷⁹ Önder, *Mevlânâ*, 111.

⁸⁰ Önder, *age*, 112.

⁸¹ Top, *Mevlevî Usûl ve Âdabı*, s. 142.

feryadımdan, duygulu olan erkek de, kadın da inlemekte, ağlamaktadır. Şu var ki beni dinleyen her insan, benim neler dediğimi anlayamaz. Benim feryadımı duyamaz. Beni anlamak, beni duymak için, ayrılık acısı çekmiş, gönlü yaralanmış, içli bir insan isterim ki, acılarımı, dertlerimi ona anlatayım."⁸²

Neyin sesi, ayrılık ve aşk ateşidir. Onun yakıcı ve inleyici sesi, Mevlânâ'nın Aşkın Sevgilisi'ne vuslatına setre olan perdeleri yırtmış, atmıştır:

*"Ney'in şu sesi, gönlü yakan bir ayrılık, bir aşk ateşidir. Kimde bu ateş yoksa, o, maddî varlığımdan kurtulsun, yok olsun. Ney'in sesindeki tesir, yakıcılık, onun içine düşen aşk ateşindedir. Hakikat şarabında bulunan, insanı mest eden hal de, aşk coşkunluğundandır. Ney, sevgilisinden ayrılmış olanın arkadaşıdır, dostudur. Onun yakıcı sesi, bizim Hakk'a kavuşmamıza engel olan perdelerimizi yırtmıştır."*⁸³

D. Ney Gibi Bir Aşk/Dost

Mevlânâ dayanamaz, ney'e yüklediği anlamlar ve eylemler dünyasını ifşa eder. Onun için ney zehir, panzehir, dost ve sevgilidir:

*"Ney gibi bir zehri, ney gibi bir panzehiri, ney gibi bir dostu, ney gibi bir âşkı kim görmüştür."*⁸⁴

Çalgıcıyla olan muhabbet ve muhataplığı, Mevlânâ nezdinde, ney hususunda da devam eder:

*"Çalgıcı senin içinde; ne diye çalgıcı kemerini veriyorsun? Beden neyden değersiz değildir, an da ney üfleyenden aşağı değil."*⁸⁵

Ney gibi iki ağzının olduğunu söyleyen Mevlânâ, bunların birisinin herkese görünen zâhir, diğersinin ise herkesten gizli bîatın olduğunu bildirir. İnsanlara görünen ağız, neyin feryadı, inlemesindedir:

*"Bizim ney gibi iki ağzımız var. Bir ağzımız onun dudaklarında gizlenmiştir. Bir ağzımız da, size görünmede, size karşı feryad edip inlemede, havaya bir hay-huydur salmada; fakat gönül gözü açık olan bilir ki, bu taraftan gelen feryad, bu baştan çıkan figan, o taraftan, o baştan çıkmadadır. Bu neyin feryadı, inlemesi, onun nefsinde, onun üflemesindedir. Ruhun ızdırabı, acıları, hay-huyu da onun ızdırabından, onun hay huyundandır. Ney onun dudakları ile dost olmasaydı, hemdem olmasaydı, dünyayı şeker gibi tatlı sesle doldurmazdı."*⁸⁶

Eflâkî, Mevlânâ ve ney arasındaki gizemli ilişkiye dikkat çeken bir menkıbeyi anlatır:

"Mevlânâ'nın hizmetinde Hamza adında bir neyzen vardı. Son derece mahir ve iyi çalardı. Mevlânâ'nın onun hakkında inayetleri çoktu. Bu neyzen birdenbire hastalanıp öldü. Mevlânâ hazretlerine haber verilirken müridlerin bir kısmı da onu (gömmek

⁸² Mevlânâ, *Konularına Göre Açıklamalı Mesnevî Tercümesi*, I, 13, b. 1-3.

⁸³ Mevlânâ, *Konularına Göre Açıklamalı Mesnevî Tercümesi*, I, 14, b. 9-11.

⁸⁴ Mevlânâ, *age*, I, 14, b. 9-12.

⁸⁵ Mevlânâ, *Divân-ı Kebîr*, Mevlânâ, VII, 274, b. 3509.

⁸⁶ Mevlânâ, *Konularına Göre Açıklamalı Mesnevî Tercümesi*, VI, 483, b. 2002-2006.

üzere) hazırlamakla meşgul oldu. Mevlânâ hemen kalkıp neyzenin evine gitti, kapıdan içeri girince: "Aziz dost Hamza, kalk!" dedi. Hamza: "Buyur" diyerek kalktı ve ney çalmaya başladı. Üç gün üç büyük semâ yaptılar..."⁸⁷

Neyin tesirinin büyük olduğu Celâleddin Rumî, ona üfürülen nefeste bile gözükür:

"Ey neye üfürülen güzel nefes, ne de şaşılacak derecede terü tazesin; nasıl olur da herkese saygı göstermezsin! Sabahadek durma, oturma."⁸⁸

Aslında hikmet ve aşk, neyin bizatihî kendinden mülhem değildir, Mevlânâ nezdinde. Bu aşk için maddî ve müşahhas âlet ve vasitalara hiç ihtiyaç yoktur. Bunlar sadece görünen dünyanın insanlarına gösterilmek içindir:

"İçinde çarkurup döndüğümüz âbıhayattan geliyor bu aşk; ne el çırpmadan geliyor, ne ney sesinden ne de deflerden Tanrım."⁸⁹

E. İnsan Bedenine Bürünen Ney

Ney, Mevlânâ'nın dilinden, insan cisminde bürünür:

"Beden kamışını sen delik-deşik ettin, senin elin açtı şu delikleri, bu yüzden geçgündüz şu feryada düşmüş, şu kavgaya girmiş a Tanrım. Çaresiz, zavallı ney, perdenin yolu nerde; ne bilsin; gören de neyzenin soluğudur, bilen de Tanrım."⁹⁰

Ney içindeki dayanılmaz tat ve lezzeti, kendisini dudağına götürene zerkeder:

"Bedende bir tuhaf, bir görülmemiş tatlılık belirir; neyden, çalgıcının dudağından dile, damağa bir şeker tadıdır, gelir."⁹¹

Ancak nefâset veren ney, aynı zamanda feryat ve figanların çıktığı bir enstrümana da dönüşür:

"Ney gibi, feryatlarım, vahlarım, eyvahlarım güzel, temiz çıksın diye dağarcığımı boşalttım bu gece."⁹²

Bu anlamda varlığı bir sır olmakla birlikte sırların çok az bir cüzünü de ifşâ eden ney, sevgilinin öpüşü, öptüğü şey, öptüğü yerdir:

"A ney sesi, a ney sesi, a bütün bir sır dünyasını ayağa kaldıran ney sesi. Ney nedir! O öpüşü güzel sevgilinin öptüğü şey, öptüğü şey, öptüğü şey. O elsiz-ayaksız ney, halkın elini-ayağını aldı, elini-ayağını aldı, elini ayağını aldı. Ne bahanedir; bu, neyin harcı değil; ancak o devlet kuşunun kanat sesi bu. Tanrı'dan başka bir şey yok; peki, bütün bu örtüler de ne! Fakat bu örtüler de Tanrı ehlini Tanrı'ya çekiyor."⁹³

⁸⁷ Ahmet Eflâkî, *Âriflerin Menkıbeleri I (Menâkıbu'l-Ârifin)*, s. 422.

⁸⁸ Mevlânâ, *Dîvân-ı Kebîr*, II, 16-17, b. 162-167.

⁸⁹ Mevlânâ, *Dîvân-ı Kebîr*, III, 33, b. 203.

⁹⁰ Mevlânâ, *Dîvân-ı Kebîr*, III, 33, b. 207-208.

⁹¹ Mevlânâ, *Dîvân-ı Kebîr*, III, 261, b. 2485.

⁹² Mevlânâ, *Dîvân-ı Kebîr*, IV, 37, b. 301.

⁹³ Mevlânâ, *Dîvân-ı Kebîr*, IV, 267, b. 2560-2564.

Gece gündüz feryat eden neyin Mevlânâ'nın gönlündeki yeri, âdeta kendisi ve dertleri için yanan, ağlayan ve inleyen bir âdemoğludur:

*"Ney, gece-gündüz benim için feryat eder; çeng, dertlere düşerek, yanarak benim için ağlar, inler."*⁹⁴

Nihayetinde Mevlânâ'nın neyle olan muhabbeti, onu neye dönüştürür:

*"Ney'e benziyorum; hem dudağının tadını tatmadayım, hem ağlayıp inlemede. Kimsecikler benimle eş olmak ümidine düşmesin diye de soluğumu kesmedeyim. Ney feryat eder ama ondan dudağının kokusu gelir, beyne-akla vurur, gammazlık eder; o feryat, dudağının sırlarını söyler."*⁹⁵

F. Can Neyi

Bazen de sevgili ney'e dönüşür Mevlânâ'nın dilinde:

*"A güzelim, bütün halk senin neyin; her yer sesinle dolmuş. Semâ'a düşkün değil-sen can neyine el atma."*⁹⁶

Ancak Rumî, burada bir başka ifadeye yer verir. O da "can neyi" sözüdür. Ona göre, semâ'ya düşkün olmayanların can neyiyle ilgilenmesi ve uğraşmasına gerek yoktur.

G. Meryem'e Benzeyen Ney

Ney, yine de feryat eder ve ayrılık onu şikâyetlere gark eder:

*"Neyi al, üfür; seher çağı feryat edip duruyor; zâti; çeng de senin ayrılık pençenden hüznü-lü-hüznü-lü şikâyetler ediyor."*⁹⁷

Ney, yeri geldiğinde ibadet eden âbidin kâmet getirdiği bir hâle girer:

*"Gâh çeng gibi kapının önünde sana rükû etmede, gâh ney gibi soluğunu umarak kamet getirir."*⁹⁸

Ama neye üfürülen nefeste lezzet bir başkadır:

*"Neye üfürülen nefeste şekerler gizlidir; Meryem'e benzeyen ney, o nefesten tatlı-lara gebe kalmıştır."*⁹⁹

İbadet ve dua edenin yaptığı kulluk, aç iken daha bir mutluluk ve arınma kazandırır. Tok karın sahibi gözlerinden hakikat âlemini düşünerek yaşlar akıtmaz. Neyin feryadının ve inlemesinin etkisi burada gizlidir:

*"Karnın boş olsun da ney gibi yalvararak feryat et; karnın boş olsun da kalem gibi sırlar söylüyor."*¹⁰⁰

Yine neye bürünen Mevlânâ, Şems'in parmaklarında coşmaktadır:

⁹⁴ Mevlânâ, *Divân-ı Kebîr*, V, 163, b. 1064.

⁹⁵ Mevlânâ, *Divân-ı Kebîr*, V, 400, b. 5212-5213.

⁹⁶ Mevlânâ, *Divân-ı Kebîr*, VII, 115, b. 1436.

⁹⁷ Mevlânâ, *Divân-ı Kebîr*, VII, 153, b. 1917.

⁹⁸ Mevlânâ, *Divân-ı Kebîr*, VII, 154, b. 1940.

⁹⁹ Mevlânâ, *Divân-ı Kebîr*, II, 14, b. 120.

¹⁰⁰ Mevlânâ, *Divân-ı Kebîr*, III, 258, b. 2452.

*"Tebrizli Şems, beni ney gibi okşadı; gam yüzünden neye, çalgıya çalgıcıya bahaneler coşmuş, fakat gerçeği bu işte."*¹⁰¹

Ney'in feryat ve figanı Mevlânâ'yı bile sarsar ve üzer:

*"A ney dedim, niçin böyle feryat etmedesin? Dedi ki: Soluğunu yedim, feryat etmem şart."*¹⁰² *"Neyle kopardığım, tercî'e eş ettiğim şu feryada, şu figâna acı."*¹⁰³

Kendisi bir sır olan ney, çeşitli ortamlarda sıklardan ifşaatta bulunmakta:

*"Neyin sesi, orda espriler döktürmede; çengin sesi, orda nice sırlar söylemede."*¹⁰⁴

Can neyi ifadesinden sonra Mevlânâ'nın gönül dünyasında söz neyi ifadeleme de rastlanılmaktadır:

*"Sus, söz neyini üfleme; mısırların var, şeker kamışlıkların var bugün."*¹⁰⁵

Mevlânâ'nın sözlerinde, ilginç ve dikkat çekici bir şekilde kimi zaman ney ile def birbiriyle yan yana veya arka arkaya kullanılmaktadır:

*"Ne def çalmadayım, ne ney üflemede; bir soluk işsiz-güçsüzüm..küple değil, şarapla değil, boyuna mâmûrum ben."*¹⁰⁶

*"Ney gibi beni feryada getiren sensin; çenk gibi akort et beni de nağmelendir. Def gibi, bana da, güzel sesin var, seslen diye silleler vuruyorsun ama. Def gibi yüzümü teslim etmişim sana; yüzümü kafa say da vur silleyi gitsin. Defle el-avuç, bir ses çıkarır; bir değilse var, birbirinden ayır onları. A ney, gece-gündüz, o dudağa eş-dostum sen; bir öpücük de bize iste, noolur? Öpüşe düşkünsün, hor-hakir olmuşsun sen; cömertlik et desem bile öğüt tutmazsın ki. A kamış, o dudakların afsunuyla şeker oldun; yürü a şeker kamışı, o dudaklara ulaştığın için şükürler et. Güzel sesin var ama şükür bu değil; şeker gibi bir sesin var ya, o sesle seslen. Sus, neyi anmayı bırak; çünkü ney, biri iki et diyor sana."*¹⁰⁷

*"Pek yüzlü def, vuruşlara âşık; o feryat eden neyin, dudağa meyli var."*¹⁰⁸

İçi boş kamış olan ney, maddî takıntılardan arındığında şeker kamışı haline gelir:

*"Kamış gibi varlığından boşaldın mı şeker kamışına döner, şekerlerle dolarsın."*¹⁰⁹

*"İçimiz ney gibi bomboş; sâkıy üflüyor da söylüyoruz; yoksa söz söylemeyi istemeyiz biz."*¹¹⁰

¹⁰¹ Mevlânâ, *Divân-ı Kebîr*, III, 291, b. 2814.

¹⁰² Mevlânâ, *Divân-ı Kebîr*, VII, 370, b. 4796.

¹⁰³ Mevlânâ, *Divân-ı Kebîr*, V, 343, b. 4372.

¹⁰⁴ Mevlânâ, *Divân-ı Kebîr*, V, 166, b. 1576.

¹⁰⁵ Mevlânâ, *Divân-ı Kebîr*, V, 190, b. 1852.

¹⁰⁶ Mevlânâ, *Divân-ı Kebîr*, VII, 537, b. 7040.

¹⁰⁷ Mevlânâ, *Divân-ı Kebîr*, VI, 246, b. 2449-2457.

¹⁰⁸ Mevlânâ, *Divân-ı Kebîr*, VII, 4, b. 23.

¹⁰⁹ Mevlânâ, *Divân-ı Kebîr*, VI, 343, b. 3537.

¹¹⁰ Mevlânâ, *Divân-ı Kebîr*, VII, 342, b. 4415.

Hulâsâ Mevlânâ öğreti ve geleneğinin başlıca musikî aleti olarak bilinen ney (veya nây), insanların ruhlarını coşturan ve gizliliklerini dile getiren bir semboldür.¹¹¹

Gece-gündüz feryat eden yanarak ağlayan ve inleyen ney'in sesi, gönlü yakan bir ayrılık, bir aşk ateşidir. Ney'in sesindeki tesir, yakıcılık, onun içine düşen aşk ateşindedir. Ney, sevgilisinden ayrılmış olanın arkadaşıdır, dostudur. Onun yakıcı sesi, Hakk'a kavuşmaya engel olan perdeleri yırtmıştır.

SONUÇ

Mevlânâ'nın kendi düşüncelerinde olduğu gibi, onun takipçileri olan Mevlâvilikte de müziğin varlığı bir hakikattir. Nitekim Mevlevî semâ'ları sırasında okunmak üzere bestelenmiş âyin (mukabele) denen mûsikî eserler bulunmaktadır. Hakikat arayışındaki mûsiki, semâ'nın rengi, tadı, tuzu ve ahengidir.

Mevlânâ öğretisinde, güzel ses dinlemek âşıkların gıdasıdır; zira güzel sesleri dinleyişte buluşma, kavuşma hayali vardır. Gönüldeki hayaller, güzel sesle gelişir, hattâ o hayâller, güzel ses yüzünden şekillere bürünür. Demek ki mûsikî, karakterimize, huyumuza göre bize tesir etmektedir. Hoş nağmeler, iyi karakterli, mânâyâ düşkün bir insanı, ilâhî âleme yükseltirken; bedene ait zevklere düşkün kişiyi de aynı nağmeler cismânî zevklere, nefsânî arzulara götürür.

Can nağmeleriyle şenlenen can sesi, güzel sesler ve müzik, Mevlânâ'nın yüreğini heyecandan kaynatır, coşturur. Ondaki gaye, ancak rebâbın dilinde, kudümün sesinde, neyin ahenginde ve mutriblerin maharetinde duyulabilir.

Mevlânâ'nın eserlerinde, isimleri zikredilen müzik enstrümanları sınırlıdır. Bunların arasında rebâb, def, zurna, tambur, kopuz, saz, davul, kudüm, kemeçe ve ney söylenebilir.

Bahsedilen müzik aletleri içerisinde gizliden gizliye feryat eden rebâb sesi, gerçekte âşıkların dilidir. Rebâbın her damarında, her telinde yeni bir feryat ve yeni bir ses vardır. Rebâb ve ney'in sesi, aşk evinin temel harcıdır. Bu seslerden nasibini alan âşık, vecde gelir ve semâ'ya girer; ancak bu doyumsuz aşk, ne el çırpmadan gelir, ne ney sesinden ne de deflerden. Son halde, def çalmak, Rumî sisteminde, mistik bir ibadettir; zira pek yüzlü def, vuruşlara âşıktır.

Diğer taraftan zurnanın ağlayışı ve davulun inleyişi, Mevlânâ düşüncesinde, kıyamet gününde çalınacak olan Sûr sesine benzetilir. Halkın tamburla çaldığı, ağızla söylediği sesler, gökyüzünün dönüşünden çıkan seslerdir. Tambur gönülden nağmeler koparıırken; kopuz, feryat edip ağlamaktadır; zira kopuz, huy edinmiştir, mızrap yemedikçe duramaz, dayanamaz. Bir diğer telli enstrüman, saz, öylece durup durmada naz etmeyi bilmez. Kudüm ise, lâleler tarafından çalınır, ta ki, yasemin oyuna koyulsun.

¹¹¹ Cizre, "Mevlânâ Celâleddin Anadolu'ya Süleyman Paşa'dan Önce Gelmişti" s. 99-100.

Kamıştan yapılan ve nefesle çalınan ney, Mevlevilikte, âdeta o tarikate mahsus bir müzik aleti olmuştur. Ney, sazlıkta biten alelâde bir kamış değildir. Gönül sahibinin elinde, bir kamış olmaktan çıkan ney, âşğın elinde ateştir, gönüldür; Tanrı esrarını fısıldayan bir ses ve bir nefestir. Hakîkâtte ney, benzi sararmış, varlığını Allah'a adanmış, Hak âşğını temsil eder. Neyin üzerindeki yedi delik, insan başındaki göz, kulak, burun, ağız gibi yedi deliği ifade etmektedir.

Nihayetinde ney, " insân-ı kâmil"i dile getirir, anlatır. İşte Mevlânâ, *Mesnevî*'de böyle bir ney olur. O, kendisini, Çelebi Hüsameddin'in ağzından üflenen ve kendi yarattığı giryan mûsikîyi döken bir neye benzetir. Sonraları ney, her Mevlânâ'nın ruhunu coşturan ve gizlilikleri dile getiren bir sembol haline dönüşmüştür.

Cihanın gizli sırlarını söyleyen yanık ney, güzel cânânın bûsesidir. Âşğın öptüğü ney, "Hûû" çeker. Neyden nefha-i ilahî (ilahî nefes) akar, Rabbânî hitap ve ses yansır; "Ben sizin rabbiniz değil miyim?" hitabındaki doyumsuz âhenk akse der. Kudüm ile yüce yaratanın "Ol" emri dile gelir. Varlık âlemi vücud bulur, gönüller Tanrı tecellileriyle dolar.

Gece-gündüz feryat eden, yanarak ağlayan ve inleyen ney'in sesi, gönlü yakan bir ayrılık, bir aşk ateşidir. Ney'in sesindeki tesir, yakıcılık, onun içine düşen aşk ateşindedir. Ney, sevgilisinden ayrılmış olanın arkadaşıdır, dostudur. Onun yakıcı sesi, Hakk'a kavuşmaya engel olan perdeleri yırtmıştır.

Hülâsa, ney gibi bir zehri, ney gibi bir panzehiri, ney gibi bir dostu, ney gibi bir âşğ kim görmüştür. Bu neyin feryadı, inlemesi, onun nefesinden, onun üflemeindedir.

KAYNAKÇA

- Cizre, Abdullah, "Mevlânâ Celâleddin Anadolu'ya Süleyman Paşa'dan Önce Gelmişti" *Mevlânâ İle İlgili Yazılardan Seçmeler* (haz: Vedat Genç), II. baskı, İstanbul 1997.
- Eflâkî, Ahmet, *Âriflerin Menkıbeleri I (Menâkıbu'l-Ârifîn)*, çev: Tahsin Yazıcı, III. baskı, İstanbul 2001.
- Gölpınarlı, Abdülbaki, *Tasavvuf*, İstanbul 2000.
- Gölpınarlı, Abdülbâki, *Tasavvufîyan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri*, İstanbul 1997.
- Mevlânâ, *Konularına Göre Açıklamalı Mesnevî Tercümesi*, çev: Şefik Can, IV. baskı, İstanbul 2002.
- Mevlânâ, *Dîvân-ı Kebîr*, haz: A. Gölpınarlı, II. baskı, Ankara 2000.
- Önder, Mehmet, *Mevlânâ*, Ankara trz.
- Top, H. Hüseyin, *Mevlevî Usûl ve Âdabı*, İstanbul 2001.